

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2020, 14: 197-227

Hâricî/İbâdî Gelenekte Sünnetin Teşri Değeri

Knowledge Value of Sunnah in Hariciyye and Ibadiyya Tradition

Ahmet ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Dr. Assistant Professor, Şırnak University, Faculty of Theology,

Department of Hadith

Şırnak, Turkey

ozdemirahmet73@gmail.com

orcid.org/0000-0001-7281-0916

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10 Ocak / January 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Mart / March 2020

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 14 **Sayfa / Pages:** 197-227

Atıf / Cite as: Özdemir, Ahmet. “Hâricî/İbâdî Gelenekte Sünnetin Teşri Değeri [Knowledge Value of Sunnah in Hariciyye and Ibadiyya Tradition]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 14 (June 2020): 197-227.

<https://doi.org/10.18498/amailad.673183>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/amailad>.

Knowledge Value of Sunnah in Hariciyye and Ibadiyya Tradition

Abstract

The Hariciyya sect according to the hijri calendar was divided into many different branches from the first century. According to the historical books of sects, the only branch of Hariciyya to date is Ibadiyya. Our knowledge of Hariciyya is often based on the books of those who oppose them. According to these books, the Hariciyya only deal with the Qur'an, they do not accept the sunnah of the Prophet and they rejected circumcision opposing the Qur'an. However, according to ibadi books, this information is not correct. Because Ibadiyya have gathered hadith since the early century. They accepted the sunnah of the prophet. According to them, circumcision has a legal value. They wrote many hadith and fiqh books for this. According to the Ibadiyye, the constitution book after the Qur'an is the sunnah of the prophet. They have criticized those who oppose the Sunnah. The aim of this article is to determine Hariciyya's views on hadith and sunnah according to the sources of Ibadiyya.

Summary

The Hariciyya sect was divided from the early period and divided into many branches. Most of Hariciyya's arms disappeared over time. Unfortunately, we do not have any books except Ibadiyya belonging to Hariciyye sect. Therefore, our knowledge about Hariciyye is based on the books of other sects. This situation leads to the fact that our information about Hariciyye is not objective. In the history books of sects it is written that Hariciyya had a negative view about hadith and sunnah. According to those sources, Hariciyya acts only with the Qur'an. He rejected the hadiths against the Qur'an. They have accepted only hadiths that fit with the Qur'an. Therefore, they did not accept the legal value of the Sunnah of the Prophet.

However, it is controversial that this information is objective. Because many hadith scholars, such as Imam Bukhari, hadith from people affiliated to the Hariciyya sect. The rejection of certain hadiths that Hariciyya saw as opposed to the Qur'an does not mean that they do not accept hadith and sunnah. Because perhaps the hadith did not come to them in a sound way. There are also reports in the books that they accept certain hadiths. this shows that not all of them are against hadith and sunnah.

if we evaluate Hariciyye according to the works of Ibadiyya, the situation is different. Because Ibadiyya gave great importance to hadith and sunnah. There are many scholars who wrote the hadith and sunnah of the prophet. Some of these scholars are: Cabir b. Zayd, Abu Ubeyde and Rabi b. Habib. Rabi b.

Habib's book of hadith called *al-Camiu's-Sahih* is very famous. There are about a thousand hadiths in this work. A lot of hadith narrated from sahabi in the work. According to the Ibadiyya sect, Rabi book was accepted as the most famous hadith book after the Qur'an. There are many examples in the work that accept the legal aspect of hadith and sunnah. There are other scholars who write fiqh books and give fatwa. Some of these scholars are: Abu Ghanim al-Horosani, Abu Said Abdullah b. Abdilaziz al-Basri, Omar b. Muhammad Abu'l-Muerric, Hatim b. Mansur al-Horosani, Vail b. Ayyub, Mahbûb b. Rahil al-Mahzûmî and Amrûs b. Feth en-Neffûsî. There are many examples that show that these scholars accept hadith and circumcision in their own views.

Here, all the scholars we have given as examples have accepted the sunnah of the prophet. They accepted its legal value. According to the Ibadiyya sect, the first source of Islamic religion is the Qur'an. The second is the sunnah of the prophet. Then comes ijhtihad. Therefore, they first seek the solution of a matter in the Qur'an. If they do not boom solution in the Qur'an, they look at the sunnah of the prophet. If they cannot find a solution in hadith and sunnah, then they resort to their personal views. therefore, according to scholars of the Ibadiyya sect, there is no personal opinion in the place of hadith and sunnah. This shows that they accept hadith and circumcision and act with circumcision. When we look at the works of the late Ibadiyya scholars, we see that they accepted hadith and sunnah as the first scholars. Some of the latest scholars include. Abdulaziz b. Ibrahim as-Semini, Nureddin as-Salimi, Muhammad b. Yusuf Etfeyyish and Sheikh al-Kannubi. We have the books of these scholars and these books are full of examples of hadith and circumcision. Those who want to learn the views of the Ibadiyya sect about hadith and sunnah, just look at their books of fiqh. We should also add that Ibadiyya criticized those who oppose hadith sharply. They have criticized the Hariciyya's Ezarika and Sufriyya branches. Because according to Ibadiyya, these sects acted in opposition to the Sunnah. And they departed from the righteous way, because they acted against circumcision.

As a result, we need to say. All Hariciyye did not deny Hadith and Sunnah. The works of Ibadiyya, who is seen as the branch of Hariciyye in the books of Meshepler Tarihi, are present today. These books are full of Hadith and Sunnah. Therefore, we see that the information about Hariciyye in the History of Sects books is not objective. In order to obtain accurate information about a sect, we must first look at their books. We need to look at all Sects without prejudice for a correct and objective Islamic imagination. To understand one of us, we must first get rid of our prejudices. prejudices and fanaticism in scientific

studies are barriers to being objective. I hope this article will contribute to the relevant field.

Keywords: Hadith, Tradition, Knowledge Value, Hharihites, İbadiyya.

Hâricî/İbâdî Gelenekte Sünnetin Teşri Değeri

Öz

Hâricîler, daha hicri birinci asır gibi erken denilecek bir dönemde birçok fırkaya bölünmüş ve zaman içerisinde parçalanıp yok olmuşlardır. el-Milel ve'n-Nihal kaynaklarına göre, Hâricîlerin günümüze kadar gelebilen tek kolu, İbâdiyye fırkasıdır. Hâricîler hakkında sahip olduğumuz bilgiler, daha çok onlara muhalif olan mezheplerin kaynaklarına dayanmaktadır. Söz konusu kaynaklarda Hâricîlerin sadece Kur'ân ile yetindikleri, sünnetin teşri değerini kabul etmedikleri ve Kur'ân'ın zahirine muhalif gördükleri birçok hadisi reddettikleri belirtilmiştir. Bununla beraber onların bir kolu olarak kabul edilen İbâdî kaynaklara bakıldığında ise bunun aksine olduğu görülmektedir. Zira İbâdîler, hicri birinci asırdan itibaren hadis tedvini faaliyetine katılmış, başta hadis ve fıkıh olmak üzere birçok eser meydana getirmişlerdir. Hicri ikinci asra ait olduğu iddia edilen Rabî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı hadis mecmuası, günümüze kadar gelebilen söz konusu önemli eserlerden birisidir. İbâdî alimler tarafından telif edilen eserlere bakıldığında onların hadis ve sünnetle amel ettikleri ve sünneti, Kur'ân'dan sonra İslam dininin ikinci teşri kaynağı olarak kabul ettikleri görülmektedir. Bu makalenin amacı, Hâricîlerin sünnetin teşri değeri hakkındaki görüşlerini, özellikle İbâdî kaynaklar üzerinden tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Teşri Değer, Hâricîler, İbâdiyye.

Giriş

İslam dininin temel bilgi kaynağı şüphesiz Kur'ân-ı Kerim ve onun beyanı hükmünde olan Hz. Peygamber'in sünnetidir. Müslümanların inancına göre Kur'ân, Allah'ın kelamı olup ona hiçbir şekilde bâtil karışmamıştır (Fussilet, 41/42). Kur'ân'da mevcut olan hükümler, sübut açısından katıyet ifade etmektedir. Delaleti de katı olunca söz konusu hükümlerle amel etmek kesinlik ifade etmektedir. Hz. Peygamber'e nispeti sabit ve sahih olan sünnetin Kur'ân'dan sonra İslam hukukunun ikinci asli kaynağı olduğu hususu, alimler arasında ittifakken kabul edilmiş bir konu olmasına rağmen erken dönemden itibaren az da olsa bazı fırka ya da münferit kişilerin hadis ve sünneti

inkâr ettikleri ve onunla amel etmedikleri nakledilmiştir. Özellikle hicri ilk üç asırda hadis ve sünnet inkârı, başta Şafiî (ö. 204/820) olmak üzere birçok âlimin gündeminde yer almıştır.¹ Şafiî, hadis ve sünneti inkâr eden fırka veya kişilerin kimler olduğunu belirtmeden onların görüşlerini çürütmeye gayret etmiştir. Bazıları, Şafiî'nin eleştirdiği kişilerin Mu'tezile fırkasına mensup bazı alimler olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü söz konusu tartışmalar, ehl-i reyin yaşadığı Basra ve Irak bölgesinde cereyan etmiştir.² Hadis ve sünneti inkâr edenlerin başında Râfizîler ve Zenâdika'nın ismi geçmektedir. Ancak bu guruplar Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr ettikleri için İslamî fırkalar içerisinde değerlendirilmemiştir.³

Hadis ve sünneti inkâr eden ya da bazı hadislerle amel etmeyen fırkalardan birisinin Hâricîler olduğu iddia edilmiştir.⁴ Biz burada imkân nispetinde Hâricîlerin sünnetin kaynak değeri hakkındaki düşünceleri, onların hadis ve sünnetle amel edip etmedikleri hususu üzerinde durmak istiyoruz. Bir fırkanın görüşlerini sağlıklı bir şekilde tanımak için onların kendi öz kaynaklarına müracaat etmek, ilmi bir gerekliliktir. Ancak Hâricîlerin sünnetle ilgili görüşlerinin tespit edilmesinin kolay olmadığını söylememiz gerekmektedir. Çünkü Hâricîlerle ilgili var olan bilgilerimiz, daha çok onlara muhalif olan

¹ Muhammed b. İdris eş-Şafiî, *el-Um* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 7/287.

² Mustafa b. Hasani es-Sibâî, *es-Sünne ve mekânetuhâ fi't-teşrii'l-islamî* (Dımaşk: el-Mektebetu'l-İslami, 3. Basım, 1982), 149.

³ Bk. Sibâî, *es-Sünne ve mekânetuhâ*, 149. Râfizîler, Şîa'nın içerisinde yer alan batınî guruplardan biridir. Zenâdika ise hakkında fazla bilgi olmamakla beraber daha çok İslam düşmanı olup dine zarar vermek isteyen münafık ve kafirler olarak tanınmıştır. Bk. Mustafa Öz, "Râfizîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/396-397; Mustafa Öz - İlyas Üzüm, "Şîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/111-123; Musatafa Öz, "Zındık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 44/390-391.

⁴ Hâricîler hakkındaki söz konusu görüş ve iddialar için bk. Abdulkahir b. Tahir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânu'l-fırkatî'n-nâciye* (Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedide, 1997), 64; Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1404), 1/117; İyâz b. Musa el-Yahsibî es-Sebtî, *el-İlmâ' ila marifeti usulî'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'i* (Kahira: Dâru't-Turâs, 1970), 7; Şemsuddin Ebu Abdillah ez-Zehbî, *Tezkiratu'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998), 1/9; Celâluddîn es-Suyûtî, *Miftâhu'l-cenneti fi'l-ihcâci bi'l-cenne* (Medine: el-Câmi'atu'l-İslamiyye, 3. Basım, 1989), 6; Sibâî, *es-Sünne ve mekânetuhâ fi't-teşrii'l-islamî*, 99; Muhammed Ebu Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisun* (Kahira: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1378/1958), 86.

fırkaların kaynaklarındaki bilgilere dayanmaktadır. Bunun nedenlerinden birisi, Hâricîlerin erken dönemde bölünüp parçalanmış olması ve onlara ait kaynakların günümüze kadar gelmemiş olmasıdır. *el-Milel ve'n-nihal* türü kaynaklara bakıldığında Hâricîlerin günümüze kadar gelebilen tek kolunun İbâdîyye fırkası olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Hâricîlerin sünnete bakışı hakkındaki iddiaları - her ne kadar günümüz İbâdîleri, kendilerini Hâricîlerden farklı ve müstakil bir mezhep olarak görseler de - İbâdîlerin kaynakları üzerinde değerlendirmenin daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz. İbâdîlerin sünnetin hücciyeti hakkındaki görüşlerine geçmeden önce özellikle Sünni kaynaklarda Hâricîlerin sünnetin teşri değeriyle alakalı haberlere genel olarak değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. Hâricîlerin Sünnet Anlayışı İle İlgili Genel Kanaat

İbn Kuteybe (ö. 276/889), Hâricîlerin Müslümanlar arasında yaşanan siyasi krizlerden etkilenerek kendi muhalifleri olarak gördükleri diğer Müslümanlardan gelen hadisleri kabul etmediğini belirtmiştir:

“Bu siyasi parçalanma (Müslümanların Hâricî, Şîa ve Ehl-i Sünnet şeklinde üçe ayrılması), Hâricîler üzerinde tesir etmiştir. Onlar (Hâricîler) Osman, Ali, Muaviye veyahut bunlardan birisine yardım eden herhangi bir sahabinin naklettiği hadisi reddettiler. Onların tüm hadis, fetva ve görüşlerini reddettiler. Sadece razı oldukları kişilerden gelen rivayetleri ve kendi âlimlerin rivayet ve görüşlerini kabul ettiler”.⁵

Buna göre Hâricîler, sahabenin önemli bir kesiminden gelen hadisleri kabul etmemişlerdir. Ancak İbn Kuteybe'nin naklettiğine göre Hâricîler, sünnet ve hadisleri tamamen reddetmemiş ve bazı rivayetlerle amel etmişlerdir. Hâricîlerin delil olarak kullandıkları bazı hadislerden söz etmiştir. Örnek olarak gösterilen rivayetlerden bazıları şunlardır:

ضَعُوا سِيُوفَكُمْ عَلَى عَوَاتِقِكُمْ ثُمَّ أَبِيدُوا خَضِرَاءَهُمْ “Kılıçlarınızı kuşanın, sonra onların (muhaliflerin) cemaatlerini helak edin”.⁶

“وَلَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ لَا يَضُرُّهُمْ جَلَافٌ مِنْ خَالِقِهِمْ” “Ümmetimin içerisinde hakka yardımcı olacak her daim bir gurup olacak ve hiçbir bir muhalifin muhalefeti onlara zarar vermeyecektir”.⁷

⁵ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis* (b.y.: el-Mektebetu'l-İslami, 1999), 14.

⁶ İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, 48; Süleyman b. Ahmed Ebu'l-Kasım et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-sağîr* (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslami, 1985), 1/134.

⁷ İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, 47; Ahmet b. Muhammed İbn Hanbel, *Müsned* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2001), 14/499; Muhammed b. Hibbân Ebu Hatim el-

"مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ" "Malından dolayı öldürülen kişi şehittir".⁸

Bununla beraber İbn Kuteybe, Hâricîlerin, Kur'ân'a muhalif olarak gördükleri birçok hadis ve sünneti reddettiklerini belirtmiştir. Recm cezası, varise vasiyet, sıla-i rahmin ömrü uzatması, süt kardeşle evlenme ve rüyetullah konusunda nakledilen hadisler, bunlardan bir kaçıdır.⁹ Halbuki şu an elimizde mevcut olan İbâdîlerin kaynaklarına göre durum bunun tersinedir. Örneğin, onların hadis kaynaklarında recm cezasının varlığını teyit eden¹⁰ ve varise vasiyeti kabul eden¹¹ rivayetler mevcuttur.

Hatibel el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Hâricîlerin, tüm sahabeyi adil görmediğini ve belli bir kesimini tekfir ettiğini belirtmiştir: "Hâricîler, farklı gruplarına rağmen Hz. Osman'ı, Hz. Ali'yi, Cemel Savaşı ve hakem olayına katılanları ve onların hükmüne rıza gösterenleri tekfir etmede ittifak etmişlerdir".¹² Ancak Bağdâdî şöyle bir haberi de nakletmiştir. Savaş için

Bustî İbn Hibbân, *Sahîhu İbni Hibbân* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1993), 15/249.

⁸ İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, 47-48; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Beyrut: Dâru İbni Kesir, 3. Basım, 1987), "el-Mezalim", 34; Süleyman b. el-Eş'as Ebu Davud, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, ts.), "es-Sünne", 32; Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.), "el-Hudûd", 21; Ayrıca benzer bir rivayet için bk. Muhammed b. Ebibekir İbnü'l-Kayyim, *Muhtasaru savâiki'l-murseele 'ala'l-cehmiyye ve'l-mu'attıla* (Kahira: Dâru'l-Hadis, 2001), 586.

⁹ Hâricîlerin Kur'ân'a muhalif olarak gördükleri rivayetlerin geniş listesi için bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*, 277-487; Muhammed Tahir Çulâm Rasul, *es-Sünne fi muvâceheti'l-ebâtîl* (b.y.: Da'vetu'l-Hak, 1402/1982), 27, 47. Bununla beraber Hz. Ali, Hâricîleri ikna etmek için kendisinin yapmış olduğu bazı işleri, Hz. Peygamber'in bazı olaylardaki tavrına benzetmiş ve bu konuda Hz. Peygamber'den birçok örnek vermiştir. Bunun karşısında Hâricîler, Hz. Ali'nin nakletmiş olduğu Hz. Peygamberin uygulamalarını (sünnetleri) reddetmemişlerdir. Hatta Hz. Ali'nin verdiği cevaplardan etkilenen Hâricîlerin önemli bir kısmı Hz. Ali tarafına geçip teslim olmuşlardır. Bk. Bağdâdî, *el-Fark*, 56-60; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhiri ve'l-'alâm* (b.y.: Dâru'l-Ğarb el-İslami, 2003), 2/333.

¹⁰ İbâdiyye'nin en sahih hadis kitabı olarak kabul edilen Rabî'nin Müsnedinde "Bâbu fi'r-recmi ve'l-hudûd" başlığı altında recmin varlığını kabul eden bir çok rivayet mevcuttur. Bk. Rabî b. Habib b. Amr el-Ezdî el-Basrî, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Dâru'l-Feth, ts.), 51, 158, 160, (h. no: 192, 597, 603, 604, 605, 606, 607).

¹¹ Rabî b. Habib, *el-Câmiu's-sahîh*, Bâbu'l-vesiyeti, 178, h. no: 676.

¹² Bağdâdî, *el-Fark*, 55.

Basra'dan Nehrevan'a gitmekte olan Hâricîler yolda Abdullah b. Habbâb ile karşılaştıklarında Abdullah'a dediler ki "*Senin babandan ve babanın da Peygamber'den işittiği bir hadisi bize rivayet et*".¹³ Bu haberden, onların hadis ve sünneti tamamen reddetmediklerini anlamak mümkündür. Aksi takdirde hadis ve sünneti kabul etmeyen bir fırkanın, başkasından hadis rivayeti istemelerinin anlamı olmaz. Şehristânî (ö. 548/1153), Hâricîlerden özellikle Ezârika fırkasının, Kur'ân'da yer almadığı için recm cezasını kabul etmediğini,¹⁴ Kâdî 'Îyâz (ö. 544/1149), Hâricîlerin hadis ve sünnetten yüz çevirdiklerini,¹⁵ Zehebî (ö. 748/1348), onların "*Bizlere sadece Kur'ân yeter*"¹⁶ dediklerini, İbnu'l-Mulakkin (ö. 804/1401) ise Hâricîler'in hadisleri inkâr ettiğini belirtmiştir.¹⁷

Muhammed Ebu Şehbe, İslami fırkalar içerisinde Hâricî ve Râfizîlerin dışında sünnetin teşri değerini reddedenin olmadığını, Hâricîlerin Kur'ân'ın zahiriyle hareket ettiğini dolayısıyla Hz. Peygamber'in sünnetini ihmal ettiğini belirtmiştir.¹⁸ Ebu Zehv, Hâricîlerin hadis cahili olduğunu, bir kesimin sadece Kur'ân'ın zahiriyle hareket ettiğini ve Müslümanların çoğunu müşrik gördükleri için onlardan hadis alma gereği duymadıklarını az da olsa Hâricîlerden bazı kişilerin hadis rivayet ettiklerini belirtmiştir.¹⁹ Mustafa es-Sibâî, Hâricîlerin, fitneden önceki tüm sahabileri adil gördükleri, ancak

¹³ Abdullah b. Habbâb babasından onun da Hz. Peygamber'den işittiği olduğu şu hadisi nakletmiştir: "*İleride öyle bir fitne olacak ki (o süreçte) oturan ayaktaki kişiden, ayaktaki yürüyenden, yürüyenden ise koşandan daha hayırlı olacaktır*". Bk. Bağdâdî, *el-Fark*, 57.

¹⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, 64; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/117.

¹⁵ Sebtî, *el-İlmâ'*, 7.

¹⁶ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 1/9.

¹⁷ Sirâcüddîn Ebu Hafs Ömer b. Ali el-Mısırî İbnu'l-Mulakkin, *et-Taavîh li şerhi câmi'is-sahîh* (Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 1/36.

¹⁸ Muhammed Ebu Şehbe, *Difâ'u 'ani's-sünne ve şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-kuttâbi'l-mu'âsirîn* (Kahira: Mecma'u Buhûsu'l-İslami, 2. Basım, 1985), 13-15.

¹⁹ Hâricî olduğu halde rivayetleri muteber hadis kaynaklarında yer alan bazı ravileri zikretmek mümkündür. Bu durum en azından tüm Hâricîlerin hadis ve sünneti reddetmediklerini göstermektedir. Söz konusu ravilerden bazıları şunlardır: el-Velid b. Kesir, Ebu'l-Hasan el-A' rec, Hâcib b. Ömer, Hayyânü'l-A' rec ve Salih ed-Dehhân. Bk. İbn Hanbel, *Müsned*, 4/39, 325; Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, "Libâs", 24, "Mesâcid", 50; Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), "es-Savm", 67; İbn Mâce, *Sünen*, "Zekat", 6; Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407/1986), "Mukaddime", 28; Ebu Zehv, *el-Hadis ve'l-muhaddisun*, 86.

fitneden sonra tüm sahabilerin rivayetlerini reddettiklerini belirtmiştir.²⁰ Ancak Mustafa el-Azamî, es-Sibâî'nin görüşünün araştırmaya muhtaç olduğunu, dolayısıyla Hâricîlerin özellikle fitneden sonra tüm sahabilerin rivayetlerini reddettikleri görüşünün pek isabetli olmadığını, aslında onların sünnetin teşri değerini kabul ettiklerini şu şekilde belirtmiştir:

“Hâricîler, nebevi sünnetle amel ederler ve onu İslami hükümler için asli bir kaynak olarak kabul etmektedirler. Şüphe yok ki İbâdiyye fırkası hariç, Hâricîlerin diğer kolları yok olmuşlar. Bununla beraber onların eserleri de yok olmuştur. Ancak İbâdiyye'nin kitaplarına müracaat edildiğinde onların nebevi sünneti kabul ettiklerini görmekteyiz. Ali, Osman, Aişe, Ebu Hureyre, Enes b. Mâlik gibi birçok sahabeden hadis naklettiklerini görmekteyiz.”²¹

Yukarıda nakledilen bilgilere göre Hâricîler, fitne olaylarından önce sahabeyi adil görmüşlerdir. Ancak daha sonra fitne olaylarına müdahil olan sahabenin önemli bir kesimini sika olarak görmeyip söz konusu sahabeden gelen rivayetleri kabul etmedikleri anlaşılmaktadır. Nakledilen bazı hadisleri Kur'ân'ın zahirine muhalif gördükleri için kabul etmemişlerdir. Ancak bu durum, onların tüm hadisleri reddettikleri ve sünnetin teşri değerini kabul etmedikleri anlamına gelmemektedir. Nakledilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Hâricîler, delil olarak bazı hadislerle müracaat etmişlerdir. Bundan hareketle onların özellikle sika olarak kabul ettikleri ravilerden gelen hadislerle amel ettikleri sonucuna varmak mümkündür. Dolayısıyla Hâricîlerin hadis ve sünneti tamamen reddetmedikleri ancak hadislerin kabulü için kendilerine özgü birtakım şartlar ileri sürdüklerini söylememiz mümkündür.²² Mustafa el-Azamî'nin ifadesiyle “Mutlak anlamda tüm Hâricîlerin, tahkimden önce veya sonra sahabenin naklettiği sünneti inkâr ettikleri söylenemez”²³ denilebilir.

Kaynaklarda hadis uyduran fırkalardan söz edilirken az da olsa Hâricîlerin de hadis uydurdukları iddia edilmiştir. Gelen bazı haberlere göre, sonradan tövbe eden Hâricî bir şeyh, şöyle demiştir: “Bu hadis,

²⁰ Sibâî, *es-Sünne ve mekânetuhâ fi't-teşri'l-islamî*, 150-151.

²¹ Muhammed Mustafa el-Azamî, *Dirâsât fi'l-hadisi'n-nebeviyye ve tarihi tedvînihi* (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslami, 1980), 22-23.

²² Enbiya Yıldırım, “Sünnet veya Rivayet Karşıtı Söylemlerin Tarihi”, *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu (Kutlu Doğum Sempozyumu-2001)*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 155-186.

²³ Azamî, *Dirâsât fi'l-hadisi'n-nebeviyye*, 23.

dindir. Dininizi kimden aldığınıza bakınız. Biz, bir işi istediğimiz zaman onu hadis haline getirirdik".²⁴ Rivayette sonradan tövbe eden Hâricî bir şeyhin, hadis uydurduğu belirtilmektedir. Ancak ismi zikredilmeyen ve "Hâricî bir şeyhin" şeklinde müphem bir ifadeyle işaret edilen ravinin kim olduğu belli değildir. Bağdâdî rivayeti, farklı tariklerle nakletmiş, birisinde "harici bir şeyh"²⁵ سَمِعْتُ شَيْخًا مِنَ الْخَوَارِجِ قَالَ: birinde "şeyhlerinden birisi yani Rafizî"²⁶ أَنَّهُ سَمِعَ رَجُلًا حَدَّثَنِي شَيْخًا، هُمْ - يَعْنِي الرِّافِضَةَ²⁶ diğeri ise "ehl-i bidattan biri"²⁷ أَنَّهُ سَمِعَ رَجُلًا ifadesi yer almıştır. Bu rivayeti nakleden ravi hatasından dolayı "Râfizî şeyh" ile "Hâricî şeyh" isimlerinin birbirlerine karışmış olması muhtemeldir.²⁸ Muhammed el-Accâc, bu haberin birkaç farklı yolla gelindiği, ancak mevzu rivayetler içerisinde Hâricîlerin uydurduğu hadislerle denk gelmediğini belirtmiştir.²⁹

Hâricîlerin, özellikle Cemal ve Hakem olaylarındaki tartışmalar neticesinde birçok sahabeyi adil görmedikleri ve onları tekfir ettiği nakledilmiştir.³⁰ Hz. Peygamber'e yalan isnat edip hadis uydurmak büyük günahlardandır. Dolayısıyla kebâir günah gerekçesiyle başkasını tekfir eden Hâricîlerin, aynı suçu işlemeleri mantıklı gelmemektedir. Bununla beraber onların doğru sözlü kişiler olduğu ve yalan söylemedikleri hususuyla alakalı haberler de mevcuttur. Bağdâdî, "Ehl-i hevâ (ehl-i bidat) içerisinde Hâricîlerden daha doğru sözlüsü yoktur"³¹ sözleriyle Hâricîlerin yalan ehli olmadığını belirtmiştir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Zehebî (ö. 748/1348) de Hâricîlerin doğru sözlü olmakla tanındıkları ve onlardan nakledilen hadislerinin "en sahih hadisler" olduğunu söylemişlerdir.³² Hâricîler tarafından uydurulduğu iddia

²⁴ Hasan b. Abdurrahman er-Râmhurimî, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâ'i* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1004/1596), 415; Ebubekir Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* (Medine: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.), 123; Ebu'l-Farac Cemaluddin Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât* (Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1966), 39; Abdurrahman b. Ebibekir Celâluddin es-Suyûtî, *el-Le'âliu'l-masnû'a fi ahâdîsi'l-mavdû'a* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1996), 2/389.

²⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, 123.

²⁶ Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-ravî* (Riyad: el-Mektebetu'r-Riyad, ts.), 1/138.

²⁷ Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, 123.

²⁸ Muhammed Accâc, *es-Sunne kable't-tedvîn* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1980), 205.

²⁹ Accâc, *es-Sunne kable't-tedvîn*, 204.

³⁰ Bk. Bağdâdî, *el-Fark*, 55.

³¹ Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, 130.

³² Tekyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiyye, *Minhâcu's-sunneti'n-nebeviyye* (Suud: Câmî'atu'l-İmam Muhammed b. Suud, 1986), 1/68; Şemsuddin Ebu

edilen bir rivayet şudur: “Benden bir hadis gelince onu Kur’ân’a arz edin. Eğer Allah’ın kitabına uygunsu onu ben söylemişimdir”.³³ Ancak Mustafa es-Sibâî, bu sözün Hâricîler tarafından değil de Zenâdika tarafından uydurulduğunu söylemiştir.³⁴ Her ne kadar bu rivayet, Sünnî muhaddisler tarafından mevzu olarak görülmüş³⁵ olsa da İbâdiyye’nin en sahih hadis kitabı olarak kabul edilen Rabî’ b. Habib’in *el-Câmiu’s-Sahih* adlı eserinde Ebû Ubeyde - Câbir b. Zeyd - İbn Abbas - Hz. Peygamber senediyle nakledilmiş ve İbâdîlere göre hadis, sahih olarak kabul edilmiştir.³⁶

Yukarıda nakledilen ilgilere şu sonuçlara ulaşmak mümkündür. Özellikle Hâricîlere muhalif olan kaynakların naklettiği bilgilere göre Hâricîler, tahkimden önce sahabeyi adil görmesine rağmen tahkimden sonra sahabenin önemli bir kısmını, hadis rivayeti için sika ve adil olarak görmemişlerdir. Bununla beraber daha çok Kur’ân’ın zahiriyle amel etmiş ve bazı hadisleri Kur’ân’a arz ederek reddetmişlerdir. Her ne kadar Hâricîlerin hadis cahili olduğu, hadis ve sünneti kabul etmedikleri şeklinde bazı görüşler olsa da tüm Hâricîlerin hadis ve sünneti reddettikleri, sadece Kur’ân ile amel ettikleri şeklinde genel bir sonuca varmak mümkün gözükmemektedir. Ancak onların hadis ve sünneti kabul etmek için kendilerine mahsus bazı şartlar ileri sürdükleri söylenebilir. Dolayısıyla Hâricîlerin hadis uydurdukları iddiası

Abdillah Muhammed b. Ahmed ez- Zehebî, *el-Muntekâ min minhâci’l-i’tidâl* (b.y.: y.y., ts.), 22-23.

³³ Ebu Süleyman Hamed b. Muhammed el-Hattâbî, *Me’âlimu’s-sunen* (Haleb: Matbaatu’l-İlmiyye, 1932), 4/299; Ebu Amr Yusuf b. Abdillah b. Muammer İbn Abdilber, *Câmi’u beyâni’l-ilm ve fazlihi* (Suud: Dâru İbni’l-Cevzî, 1994), 2/1189; Ahmed b. el-Huseyn Ebubekir el-Beyhakî, *Ma’rifetu’s-sünen* (Pakistan: Câmiatu’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1991), 1/111.

³⁴ Sibâî, *es-Sünne ve mekânetuhâ fi’l-teşrii’l-islamî*, 82.

³⁵ Hadislerin Kur’ân’a arzı meselesi ve ilgili rivayetin değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bk. Hattâbî, *Me’âlimu’s-sunen*, 4/299; Mecduddin Ebu Saadât İbnu’l-Esîr, *eş-Şâfi fi şerhi müsnedi’ş-şâfi* (Riyad: Mektebetu’r-Rüşd, 2005), 5/553; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidu’l-mecmû’a fi’l-ahâdisi’l-mevzû’a* (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1407/1986), 1/291; İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ ve muzilu’l-ilbâs* (b.y.: Mektebetu’l-Asriyye, 2000), 1/99; Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur’ân’a Arzı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 69-107; Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2011), 280-291.

³⁶ Rabî’ b. Habib, *el-Câmiu’s-sahih*, h. no: 40, 945; Rabî’ b. Habib’in eseri ve söz konusu rivayet hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Özdemir, *İbâdiyye’nin Ana Hadis Kaynağı Rebî’ b. Habib’in Müsned’i* (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018), 231.

problemlili olarak gözükmeğedir. Mustafa es-Sibâî'nin *"Birçok mevzuat kitabını araştırmama rağmen bu eserlerde yalancı Hâricî bir raviye denk gelmedim"*³⁷ sözü de bunu desteklemektedir.

Hâricîlerin nebevi sünneti, İslam'ın şeri delillerinden sayıp saymadıklarını tespit edebilmek, sahabenin belli bir kesiminden gelen hadisleri kabul edip etmediklerini ve dolayısıyla sünnete bakış açılarının daha iyi anlaşılması için onların günümüze kadar gelebilen tek kolu olan İbâdiyye fırkasının kaynaklarına müracaat etmenin daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. İbâdî kaynaklar üzerinden onların özellikle sünnettın teşri değerine nasıl baktıklarını inceleyelim.

2. İbâdîlere Göre Sünnetin Teşri Değeri

2.1. Erken Dönem İbâdî Âlimlere Göre Sünnetin Teşri Değeri

İbâdî kaynaklar incelendiğinde onların sünnettın teşri değerini kabul ettikleri ve Hz. Peygamber'in sünnetine ehemmiyet verdikleri açıkça gözükmeğedir. Özellikle erken dönem İbâdî kaynaklarına bakıldığında sünnettın şeri bir delil olarak kullanıldığını gösteren birçok örnek tespit etmek mümkündür. İbâdiyye mezhebinin manevi kurucusu kabul edilen tabiinin meşhur alimlerinden Ebu Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî (ö. 93/711), hadis rivayetine ehemmiyet veren alimlerden biridir.³⁸ Hadisleri rivayet etmekle kalmamış, naklettiği merviyâtı yazarak kayıt altına da almıştır. Bu yönüyle kendisi hadis tedvin faaliyetine katılan ilk alimlerden birisi sayılmaktadır. Ondak nakledilen hadisler, İbâdiyye'nin hicri ikinci asır alimlerinden Rabi' b. Habib'in *el-Câmiu's-Sahih* adlı eserinde yer almıştır.³⁹ Câbir b. Zeyd'den gelen rivayetler İbâdî gelenekte sünnettın teşri değeri hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Kendisine farz namazda rükua gitmeyen kişinin namazı sorulduğunda şunları söylemiştir: *"Namazda sünnete muhalefet ettiğii için namazı tekrar kılacaktır. İnsanların sünnete muhalefet etmeleri caiz değildir."*⁴⁰ Akşam, yatsı ve sabah namazlarında Kur'ân'dan bir şey okumayanın

³⁷ Sibâî, *es-Sünne ve mekânetuhâ fi't-teşrii'l-islamî*, 99.

³⁸ Muhammed b. Sa'd b. Munî' Ebû Abdillâh İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990), 7/133; Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hâtım er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, 1952), 2/494; Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmu'n-nubelâ* (b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1985), 4/481.

³⁹ Rabi' b. Habib, *el-Câmiu's-sahîh*, 6-197; Özdemir, *Rebî' b. Habib'in Müsned'i*, 99-207.

⁴⁰ Ebu Şa'sâ Câbir b. Zeyd, *Resâilu Câbir b. Zeyd*, thk. Amr Halife en-Nâmî (Libya: Dâru'd-Da've, 2018), 79.

namazı hakkında şunları ifade etmiştir: “Bana bu konuda sevimli gelen durum, kişinin geri dönüp kendi namazını tekrar kılmasıdır. Çünkü o kişi, namazda sünneti terk etmiştir”.⁴¹ Bir nevi içecek olan nebiz hakkında ise şunları söylemiştir: “Resülullah onu (nebizi) yasaklamıştır. Hz. Peygamberin nehyettiği şey haramdır. Zira Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: Peygamber size ne verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan da sakının demiştir”.⁴² (el-Haşr, 59/7). Câbir b. Zeyd’e göre eğer bir hadis, sahih olarak sabit olmuş ise onu hüccet olarak kullanmak gerekir. Câbir, İbn Abbas’ın vermiş olduğu bir fetva hakkında şunu söylemiştir: “Şayet bu görüş bizlere İbn Abbas’tan sağlam bir yolla gelseydi kabul ederdik”.⁴³ Özellikle erken dönem İbâdî fıkıh kaynaklarında “Şayet biz Hz. Peygamber’in şöyle yaptığını bilseydik onunla amel ederdik” ifadesi yaygın olarak kullanılmıştır.⁴⁴ Nakledilen pasajlardan anlaşıldığı üzere Câbir b. Zeyd, sünnet kavramını burada şer’i delil anlamında Kur’ân-ı Kerim’den sonraki başvuru kaynağı olarak görmüştür. Kılınan bir namazın ancak Hz. Peygamber’in sünneti ile sahih olabileceğini, nebiz örneğinde olduğu gibi Hz. Peygamber’in bir şeyi haram kılma yetkisine sahip olduğunu ve sahih olan bir rivayetle amel edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁵

Câbir b. Zeyd’in İbâdî talebeleri, sünnetle aynı şekilde amel etmiş ve onu İslam’ın teşri kaynağı olarak görmüşlerdir. İbâdiyye fırkasına liderlik yapmış olan hicri ikinci asır muhaddisi Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime (ö. 145/762), vermiş olduğu bir fetvada şunları söylemiştir: “Sünnete uygun olan, adamın eşine geri dönmesi ve kadının hayızdan temizleninceye kadar beklemesidir... Talakta sünnete uygun olan, kişinin kendi hanımını bir defa (talak) boşamasıdır.”⁴⁶ Ebu Ubeyde burada sünnet kavramını İslam hukukundaki delil anlamında kullanmıştır. Nebiz’in

⁴¹ Câbir b. Zeyd, *Resâilu Câbir b. Zeyd*, 79.

⁴² İbrahim b. Ali Bulravâh, *Mevsûatu asâri’l-imam Câbir b. Zeyd el-fikhiyye* (Uman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2006), 286.

⁴³ Bulravâh, *Mevsûatu asâri’l-imam Câbir*, 214; Hamis b. Said eş-Şaksî er-Rustâkî, *Menhecû’t-talibîn ve belâğu’t-tâlbîn* (Uman Sultanlığı: Vizâretu’t-Turâsi’l-Kavmî, 2. Basım, 1993), 422.

⁴⁴ Rustâkî, *Menhecû’t-talibîn ve belâğu’t-tâlbîn*, 281; Muhammed b. İbrahim el-Kindî, *Beyânu’s-şer’* (Uman Sultanlığı: Vizâretu’l-Evkâf, 1985), 287.

⁴⁵ Bk. Ahmed b. Salim b. Musa el-Harrûsî, *İstiklâlu’s-sünneti bi’t-teşri’ inde’l-ibâdiyye* (Umân: Vizâretu’l-Evkâf ve Şu’ûnu’d-Diniyye, 2012), 57-82

⁴⁶ Harrûsî, *İstiklâlu’s-sünnet*, 14.

hükmü hakkındaki soruya aynen hocası gibi “Peygamber’in yasakladığı şey haramdır”⁴⁷ şeklinde cevap ermiştir.

Ebu Ubeyde’den ilim tahsil etmiş olan hicri ikinci asır alimlerinden Ebu Said Abdullah b. Abdilaziz el-Basrî, Ömer b. Muhammed Ebu’l-Muerric ve Rabî b. Habib (ö. 175/791) gibi talebeler de hocalarının izinden gitmişler ve sünnetle aynı şekilde amel etmişlerdir. Söz konusu talebelerden İbn Abdilaziz kıyası tercih etmekle tanınmasına rağmen sahih bir rivayetle karşılaşıldığında hadisle amel edilmesi gerektiğini şöyle belirtmiştir:

“Eğer bu rivayetin Peygamber’den nakledildiği hususunda ittifak olsaydı, fakihler bu konuda ihtilafa düşmezlerdi. Bu konuda kıyas yapmaz ve rivayetten vazgeçmezlerdi. Çünkü Peygamber’den bir şey (kesin olarak) sabit olunca bu meselede kimsenin ihtilaf etme hakkı yoktur”.⁴⁸

İbn Abdilaziz, sabit olmuş olan bir sünneti, kıyasa tercih etmiştir. Arazi imarı hakkında hadis ve sünnete muhalif fetva verene şaşırılmış ve şöyle demiştir: “Bunun delili nedir bilmiyorum... Halbuki Hicaz ve Irak ehli bu konuda Hz. Peygamber’den hadis rivayet etmişlerdir”.⁴⁹ İbn Abdilaziz, birçok defa kendisine ulaşan bir rivayeti esas alarak, hocası Ebu Ubeyde’ye muhalefet etmiş ve gerekçesini de kendisi şöyle açıklamıştır: “Ben bu konuda Ebu Ubeyde’ye katılmıyorum ve bana sahabe, tabiin ve diğer birçok alim vesilesiyle ulaşan hadisle amel ediyorum”.⁵⁰ Başka bir konuda da şunları söylemiştir: “Bana fakihlerin görüşlerine ve Hz. Peygamber’den gelen esere muhalefet etmemi mi emrediyorsun”.⁵¹ “Fakih olan alim kadar eser ve sünnete bağlı kimse yoktur”.⁵² “Hz. Peygamberin söylediği haktır. Sünnet, Hz. Peygamberden olunca tabi olmaya daha layıktır.”⁵³ Görüldüğü üzere İbn Abdilaziz, sünnetin bir fakih için bağlayıcı delil olduğu ve sünnet Hz. Peygamber tarafından sabit olunca kendisine uyulması gerektiğini açık ifadelerle belirtmiştir.

⁴⁷ Harrûsî, *İstiklâlu’s-sünne*, 85.

⁴⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. Amr Ebu Sitte es-Sedvîkşî, *Hâşiyetu’t-tertib ‘alâ el-câmi’i’s-sahîh* (Cezayir: Metâbiu Dâri’l-Bahs, 1994), 240.

⁴⁹ Bulravâh, *Mevsûatu asâri’l-imam Câbir*, 1037.

⁵⁰ Bîşr b. Ğanim el-Horasanî, *el-Mudevenetu’l-kubrâ* (Uman Sultanlığı: Vizâretu’t-Turâsi ve’s-Sekâfe, 2007), 2/120.

⁵¹ Bîşr b. Ğanim el-Horâsânî, *Müdevenetu ibni Ğanim* (Umân: Vizâretu’l-Evkâf ve Şu’ûnu’d-Diniyye, 2011), 2/120.

⁵² Harrûsî, *İstiklâlu’s-sünne*, 15.

⁵³ Harrûsî, *İstiklâlu’s-sünne*, 15.

Hicri ikinci asır İbâdî alimlerinden Ebu'l-Muerric, konumuz bağlamında oruca nasıl başlanacağı hususunda şunları ifade etmiştir: “Bu konuda sünnet şöyledir: Bir topluluk hava muhalefetinden dolayı hilali tespit etme imkânı bulamazsa onlara düşen, ayı otuza tamamlamaktır. Çünkü Nebi böyle emretmiştir”.⁵⁴ Yine sorulan bir soru üzerine sünnet hakkında şunu söylemiştir: “Hz. Peygamberin bunu yapıp yapmadığını (nebikle abdest) -Allah daha iyi bilir- bilemiyoruz. Şayet biz, Peygamber'in bunu yaptığını bilseydik onunla amel ederdik”.⁵⁵ Aslın da İbâdiyye mezhebinin hadis ve sünnete ne derece önem verdiklerinin göstergesi, Ebu Ubeyde'nin talebesi muhaddis Rabî b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseridir. Bu eser, onların hicri ikinci asırda hadis rivayet ettikleri ve sünneti, şeri bir delil olarak kabul ettiklerini açıkça göstermektedir. Söz konusu eserde yaklaşık olarak bin hadis mevcuttur ve eserde birçok sahabiden hadis nakledilmiştir. İbâdilere göre bu eser, Kur'ân'ı Kerim'den sonra en sahih dini kitaptır.⁵⁶

Hicri ikinci asır İbâdî ravilerden Hâtim b. Mansur el-Horasanî (ö. h. 2. Asır), “*lakîn asâra ittiba (gereklidir)*”⁵⁷ diyerek sünnetin teşri değerine dikkat çekmiştir. Hâtim b. Mansur'dan nakledilen hadisler, Rabî b. Habîb ve Ebu Ğanim el-Horasanî'nin (ö. h. 2. Asır) eserlerinde yer almıştır.⁵⁸ Vâil b. Eyyûb (ö. h. 2. Asır) İslam'ın asli bilgi kaynaklarını “*Allah'ın kitabı, Peygamber'in sünneti, ümmetin icmâ'ı, akıl ve ahhbârın tevatürü*”⁵⁹ şeklinde sıralamıştır.

Muhammed b. Mahbûb b. Rahîl el-Mahzûmî (ö. 260/873), kendinden önceki İbâdî alimlerin fetva usullerinde nasıl bir metot takip ettiklerini şöyle belirtmiştir: “*Hâkim önüne gelen bir mesele için önce Allah'ın kitabına bakar. Şayet orada hükmü varsa ona göre karar verir. Eğer hüküm, Allah'ın kitabında yoksa Resulün sünnetine bakar ve ona göre fetva verir*”.⁶⁰ Hicri üçüncü asır İbâdî fıkıh alimi Amrûs b. Feth en-Neffûsî (ö.

⁵⁴ Horasanî, *el-Mudevvenetu'l-kubrâ*, 2/58.

⁵⁵ Horasanî, *el-Mudevvenetu'l-kubrâ*, 3/29.

⁵⁶ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Rabî b. Habîb, *el-Câmiu's-sahîh*, 6-197; Özdemir, *Rebî' b. Habîb'in Müsned'i*, 99-337.

⁵⁷ Horasanî, *el-Mudevvenetu'l-kubrâ*, 3/320.

⁵⁸ Rabî b. Habîb, *el-Câmiu's-sahîh*, h. no: 910, 912, 913; el-Horâsânî, *Müdevvenetu ibni Ğanim*, 112, 189, 199, 204, 223.

⁵⁹ Muhammed İbn Mahbub, *es-Siyer ve'l-cevâbât li ulemâi ve eimmeti Uman* (Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâs'il Kavmî, 2. Basım, 1986), 2/65.

⁶⁰ İbn Mahbub, *es-Siyer ve'l-cevâbât li ulemâi ve eimmeti Uman*, 2/233.

283/896) sünnetin bağlayıcılığı hakkında şunları ifade etmiştir: “*Kur’ân ve sünnetin haram kıldığı şey haramdır*”.⁶¹ “*Kur’ân-ı Kerim’de zekât farızası, namaza bitişik olarak zikredilmiştir. Daha sonra sünnet, zekâtın hangi mallara ve ne oranda vacip olduğu hususunu beyan etmiştir*”.⁶² Görüldüğü üzere en-Neffûsî, Kur’ân’ın mücmel olarak bıraktığı bazı meseleleri beyan ettiğini, yani sünnetin Kur’ân’ın tefsiri olduğunu, bunun yanında Hz. Peygamber’in müstakil olarak hüküm koyma yetkisine sahip olduğunu açıkça beyan etmiştir.

İbâdiyye’nin önemli fıkıh alimlerinden Ebu Said el-Kidmî (ö. 361/971) İslam’ın şeri kaynaklarının Kur’ân, sünnet, icmâ ve akıl olduğunu belirtmiştir.⁶³ Kidmî, Hz. Peygamber’den sadır olmuş ve sıhhat açısından herhangi bir şüphesi olmayan bir sünneti, kabul etmeyen kişi, hakkında şunları söylemiştir:

“Hz. Peygamber’den sahih olarak nakledilen ve hakkında şüphe olmayan bir sünneti, - herhangi bir şekilde tevîl etmeden- reddeden veya ondan şüphe duyan kimse bu tavırla şirk girmiştir. Çünkü Peygamber’in sözünden şüphe duyan, Allah’ın sözünden de şüphe duymuştur. Allah’ın sözüne şüpheyle bakan da şirk girmiştir”.⁶⁴

Kidmî’ye çağdaş olan Ali b. Muhammed el-Besyevî (ö. h. 363’ten sonra) de sünnete muhalefet etmeyi, Kur’ân’a muhalefet olarak görmüştür: “*Ben Allah’ın münezzel kitabı ve Nebi’nin sünnetinden daha açık ve yol gösteren bir delil görmedim. Her kim Peygamberin emirlerine muhalefet eder ve onun sünnetinden saparsa, Hz. Peygamber’e nazil olana (Kur’ân’a) uymamış olur*”.⁶⁵ Hatta Besyevî, sünnetle sabit olmuş hükümleri inkâr ettiklerinden dolayı bazı Hâricîleri şiddetle eleştirmiştir: “*Recm cezasını ve içki içene had uygulamayı inkâr edenler Ezârîka ve Hâricîlerin bazı gruplarıdır. Bu haktan sapmadır, Hz. Peygamber ve Müslümanlardan gelene*

⁶¹ Ebu Hafs ‘Amrûs en-Nefûsî, *Usûlu’d-Deynûne es-Sâfiyye* (Umân: Vizâretu’t-Turâsî’l-Kavmî 1999), 84.

⁶² Nefûsî, *Usûlu’d-Deynûne es-Sâfiyye*, 95-96.

⁶³ Harrûsî, *İstiklâlû’s-sünne*, 67.

⁶⁴ Ebu Said Muhammed b. Said el-Kidmî, *el-İstikâme* (b.y.: Şebeketu’d-Durre el-İslamiyye, 1984), 1/247; Kidmî, *el-İstikâme*, 1/249; Selmate b. Müslim b. İbrahim el-Avtebî, *ed-Diyâ’* (Uman Sultanlığı: Vizâret’t-Turâsî’l-Kavmî, 1990), 3/79; Harrûsî, *İstiklâlû’s-sünne*, 80.

⁶⁵ Ebi’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Besyevî, *Câmiu Ebi’l-Hasan el-Besyevî* (b.y.: y.y., ts.), 1/201; Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî, *Mevsû’atu’l-fikhi’l-ibâdî* (Uman Sultanlığı: Vizâretu’l-Evkâf ve Şuûnu’d-Diniyye, 2017), 2/254.

muhalafet etmektir. Onların (Hâricîler) recmi inkâr etmesi sünnetten sapmadır. Onlar yaptıkları bu hatalarıyla sapmışlardır".⁶⁶

el-Câmi' li İbni Ca'fer adlı eserin sahibi İbâdî fakih Muhammed b. Ca'fer el-Ezkevî (ö. h. 4. Asır) konumuz bağlamında şunları söylemiştir: "İmamete layık kişi, Kur'ân'ı ve sünneti en iyi bilen olmalıdır".⁶⁷ "Rehinenin meşruiyeti, kitap, sünnet ve icma'a dayanmaktadır".⁶⁸ Hicri dördüncü asrın bir başka önemli İbâdî fıkıh alimi Abdullah b. Muhammed İbn Bereket'tir. Kur'ân ile sünnetin teşri değeri hakkında şunlar söylemiştir: "Hz. Peygamber'e ittiba etmek, emin olunmayan tevillerden evladır".⁶⁹ "Abdest azaların yıkanması, Kur'ân ile vacip olduğu gibi istinşâk yapmak da sünnetle vacip olmuştur".⁷⁰ Başka bir yerde Hz. Peygamber ve sahabeden gelen hadisin hüccet değerinin aynı olmadığını belirtmiştir: "Hz. Peygambere ittiba etmek, Abdullah b. Amr'ın sözüne tabi olmaktan evladır".⁷¹ "Çünkü Hz. Peygamber söz ve fiillerinde muktedabihtir (uyulması gerekmektedir)".⁷² O, ihtilafli meselelerde Hz. Peygamber'in verdiği hükme müracaat edilmesi gerektiğini şu şekilde belirtmiştir: "İhtilafın olduğu yerde Hz. Peygamberin sözü hakimdir (karar merciüdür)".⁷³ İbn Bereket, nasla kendi kişisel tercihi çeliştiği zaman kendi görüşünden vazgeçmiş ve rivayetin ifade ettiği hükmü tercih etmiştir: "Şayet bu konuda varid olan bir rivayet (nas) olmasaydı, cünüp olan kişinin çokça Kur'ân okuması, bana daha evla gelirdi. Ancak haberin (sünnetin) olduğu yerde nazara

⁶⁶ Besyevî, *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Besyêi*, 1/202; Sâlimî, *Mevsû'atu'l-fikhi'l-ibâdî*, 2/255. Hâricîleri kötöleyen hadislerin rivayet ve dirayet açısından incelenmesi hakkında geniş bilgi için bk. Nasır b. Süleyman b. Said es-Sâbi'î, *el-Havâric ve'l-hakikatu'l-ğâibe*, (Uman Sultanlığı: Mektebetu'l-Cil el-Vâ'id, 2. Basım, 1999), 139-414; Kenan Oral, *Hadis Literatüründe Hâricîler İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 5-160.

⁶⁷ Muhammed b. Ca'fer el- Ezkevî, *el-Cami' li İbn Ca'fer* (Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, ts.), 2/242.

⁶⁸ Ezkevî, *el-Cami' li İbn Ca'fer*, 5/16.

⁶⁹ Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed İbn Bereket, *el-Câmi'* (Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâs, 1974), 214.

⁷⁰ İbn Bereket, *el-Câmi'*, 257.

⁷¹ İbn Bereket, *el-Câmi'*, 242.

⁷² İbn Bereket, *el-Câmi'*, 274.

⁷³ İbn Bereket, *el-Câmi'*, 341.

(reye) yer yoktur".⁷⁴ "Hz. Peygamberden haber sabit olunca ona ancak ittiba vardır".⁷⁵

Hicri altıncı asır İbâdî alimlerinden Tibğûrîn b. İsa el-Melşûfî (ö. h. 6. Asır): "Bil ki helal ve haram semiyâttan dört yolla bilinir. Bunlar kitap, sünnet, icmâ ve ibrettir."⁷⁶ İbâdiyye'nin en önemli hadis ravilerinden birisi olan Yusuf b. İbrahim el-Varcelânî (ö. 570/1175) şunları ifade etmiştir: "Bil ki şer'i hükümler üç şey üzere mebnidir. Bunlar kitap, sünnet ve Müslümanların görüşüdür. Kitap, sünnet için asıl, sünnet de rey için asıldır".⁷⁷ Varcelânî, içtihadın caiz olduğu alanı şu şekilde belirtmiştir: "Allah'ın kitabında sünnette ve bizden öncekilerden hakkında herhangi bir âsâr bulunmayan konularda (icthâh yapılır)".⁷⁸ Medine'de Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ederken şunu söylemiştir: "Şu kabrin sahibi (Hz. Muhammed) hariç, başkasını taklit etmek caiz değildir. Sahabe ise Hz. Peygamber dönemine ulaştıkları için onlara tabi olmak evlâdır. Tabiine gelince onlar da bizler gibi beşerdir".⁷⁹

İbâdiyye'nin erken dönem kaynaklarından sünnetin, Kur'ân'dan sonra ikinci şeri delil olduğu hususuyla alakalı daha birçok örnek nakletmek mümkündür. Konunun fazla uzamaması için biz bu kadarıyla yetinmek istiyoruz. Konu hakkında daha detaylı bilgi isteyenler İbâdiyye'nin fıkıh ve hadis kaynaklarına müracaat etmeleri kafidir. Nakledilen pasajlardan anlaşıldığı üzere İbâdîler'in sünnetin hücciyeti hakkında Sünni mezheplerden farkları yoktur. Şimdi de konumuzla ilgili son dönem bazı İbâdî alimlerin görüşlerine bakmak istiyoruz. Böylece erken dönem İbâdî alimler ile çağdaş denilebilecek olanlar arasında sünnete bakış açıları arasında bir fark olup olmadığı anlaşılmış olacaktır.

⁷⁴ İbn Bereket, *el-Câmi'*, 371.

⁷⁵ İbn Bereket, *el-Câmi'*, 506.

⁷⁶ Harrûsî, *İstiklâlû's-sünne*, 15.

⁷⁷ Yusuf b. İbrahim el-Varcelânî, *ed-Delil ve'l-burhân* (Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 1983), 3/124.

⁷⁸ Varcelânî, *ed-Delil ve'l-burhân*, 2/75.

⁷⁹ Nureddin es-Salimî, *Me'âricu'l-amâl alâ medârici'l-kemâl* (Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 1984), 14/100.

2.2. Son Dönem İbâdî Âlimlere Göre Sünnetin Teşri Değeri

Abdulaziz b. İbrahim Es-Semînî (ö. 1223/1808),⁸⁰ İslam dinin bilgi kaynaklarını, Kur'ân, sünnet ve rey şeklinde belirtmiştir.⁸¹ Son dönem İbâdî alimlerden Muhammed b. Yusuf Etfeyyîş (ö. 1332/1914),⁸² şeri bir hükmün kaynağını kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olduğunu ifade ederek sünnetin hücciyeti bağlamında şunu söylemiştir: “Kitap (Kur'ân), sünnetin aslıdır. “O (Peygamber), arzusuna göre konuşmaz” (en-Necm, 53/3-4) ve “Peygamberin size verdiği alın...” (el-Haşir, 59/7) ayetleri bunu desteklemektedir”.⁸³

İbâdî alimlerden Nureddin es-Salimî (ö. 1336/1918)⁸⁴ şunları ifade etmiştir:

“Bil ki Allah'ın Peygamber'ine gönderdiği vahiy iki çeşittir. Bunlardan birisi batınî olandır. Bu, Hz. Peygamber'in kendisine vahiy gelmediği zamanlarda yapmış olduğu içtihatlardır. İkincisi ise zahiri vahiydir... şüphesiz ki Allah, Peygamber'e tabii olmamızı emretmiştir. Tabi olunanın, vahiy veyahut Peygamber'in içtihadı olmasında fark yoktur. Zira Peygamber'in (as) içtihadı, Allah tarafından kendisine ilham edilen bätünî bir vahiydir”.⁸⁵

“Hz. Peygamber'den mütevatir olarak nakledilen sünnet, kat'idir (kesin hüküm ifade etmektedir). Bu sünnetin Peygamber'den olduğuna ümmet icmâ etmiştir”.⁸⁶ Salimî, “Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmetini dilinizden düşürmeyin” (el-Ahzâb, 90/34) ayeti hakkında şunları

⁸⁰ Geniş bilgi için bk. Muhammed Suveysî, “Abdülaziz es-Semînî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/194.

⁸¹ Abdulaziz b. İbrahim es-Semînî, *Me'âlimu'd-Din* (Umân: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 1986), 2/101.

⁸² Geniş bilgi için bk. Sabri Hizmetli, “Ettafeyyîş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/500-501.

⁸³ Muhammed b. Yusuf Etfayyîş, *el-Câmiu's-sağir* (Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 1986), 1/41.

⁸⁴ Geniş bilgi için bk. Mustafa Öz, “Sâlimî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 1/50.

⁸⁵ Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Salimî, *Şerhu Tal'ati's-Şems* (Mısır: Matbuatu'l-Mevsuât, ts.), 2/4. Nureddin es-Salimî, sünnetin şer'i konularda kuranla beraber ikinci önemli kaynak olduğunu ispat etmek için birçok ayet zikretmiştir. Bk. Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Salimî, *Behcetü'l-envâr şerhu menzumeti envâri'l-ukûl* (Mısır: Matbaatu'l-Mevsuât, 1914), 31-32.

⁸⁶ Salimî, *Behcetü'l-envâr*, 33; Ahmed b. Hamed el-Halilî, *el-Hakku'd-dâmiğ* (Cezayir: Metâbi' Dâru'l-Ba's, 1412/1991), 9; Sa'îd b. Mabruk el-Kannûbî, *er-Rebî' b. Habîb Mekânetuhu ve Musneduh* (Umân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995), 11.

söylemiştir: “Buradaki ayetlerden maksat Kur’ân’dır. Hikmet ise sünnettir. Her ikisi de Allah tarafından. Çünkü o (Peygamber) havasından konuşmaz”.⁸⁷ Salimî, İbâdiyye’nin sünnete bakışını şu şiirinde açıkça beyan etmiştir:

والأصل للفقہ کتاب الباری ** إجماع بعد سنة المختار
والاجتهاد عند هذی منعا ** وهالك من كان فیها مبدعا
نقدم الحدیث مهما جاء ** علی قیاسنا ولا مرء
ولا تناظر بكتاب الله ** ولا كلام المصطفى الأواه
إذ لیس ما قبل جمیعا یقبل ** إلا الذي عن النبي ینقل

“Fıkhta asıl olan Bârî’nin kitabıdır, muhtarın (Peygamber) sünnetinden sonra da icmâdır.

Bu ikisinin (Kur’ân ve sünnetin) yanında içtihat olmaz. Bu konuda bidatçı olan helak olmuştur.

Ne zaman hadis gelirse biz onu kıyasa takdim ederiz, bunda şüphe yoktur.

Allah’ın kitabı ve Mustafa’nın sözü hakkında münakaşa yapma.

Hz. Peygamber’den nakledilen hariç her nakledilen (koşulsuz) kabul edilmez.”⁸⁸

Şuan Uman Sultanlığında bir nevi Diyanet İşleri Başkanlığının vazifesini yürüten Vizâretü’l-Evkâf Bakanlığında aktif olarak çalışan Şeyh el-Kannûbî, sünnetin hücciyeti hususunda şunları ifade etmiştir: “Sünnet, tüm Müslümanların ittifağıyla şeri bir kaynaktır”.⁸⁹ el-Kannûbî, Konuyla alakalı sünnetin hücciyeti hususunda bir çok ayet zikretmiş⁹⁰ ve İbâdîlerin diğer Müslümanlar gibi⁹¹ sünneti Kur’ân’dan sonra ikinci kaynak olarak kabul ettiklerini şu şekilde belirtmiştir: “Sünneti, şeri delil sayan fırkalardan birisi de Ehlu’l-hak ve’l-İstikame İbâdîyye’dir. Onlara bunun aksini nispet edenler iftira etmiştir. İbâdîlerin sünnetle nasıl amel ettiklerini öğrenmek istersen onların kitaplarına bakman yeterlidir”.⁹²

⁸⁷ Nureddin Abdullah b. Humeyd es-Salimî, *Şerhu’l-câmii’s-sahih* (Mısır: Matbaatu’l-Ezhâr el-Bâruniyye, 1326/1908), 3/326.

⁸⁸ Salimî, *Behcetü’l-envâr*, 31.

⁸⁹ Kannûbî, *er-Rebî’ b. Habîb*, 9.

⁹⁰ Kannûbî, *er-Rebî’ b. Habîb*, 10.

⁹¹ Bk. Tahsin Kazan, *Hadis ve Sünnette Şeriat Nedir Ne Değildir* (Ankara: Fecr, 2019), 59-72.

⁹² Kannûbî, *er-Rebî’ b. Habîb*, 11. Uman Sultanlığına yaptığımız ziyaret esnasında kendisiyle görüşme imkânı bulduk. Hoca kendilerinin tekfirci, şiddet yanlısı ve Hâricî olarak görülmesinden rahatsız olduğunu belirtmişti. Kendilerini Müslümanların genelinden ayrı bir fırka olarak görmediklerini ve Müslümanlar

Bekir b. Said Avest, İbâdîlerin şeri kaynakları hususunda şunu söylemiştir: “İbâdîyye kadim İslami mezheplerden biri sayılmaktadır. Onların kaynakları, Kur’ân, sünnet, icma ve kıyastır”.⁹³ Muhammed b. Süleyman el-Mutahhirî: “Sünnet, dindeki ikinci asıldır. Kur’ân’ı açıklar ve beyan eder”.⁹⁴ “Sünnet vahidedir. Yani Allah’ın peygamberlerine ilham ettiği ve onların Allah’tan olduğunu bildikleri işaretlerdir. O (sünnet), kesin itaat edilmesi ve tebliğ edilmesi gereken emirlerdir”.⁹⁵ “Cebrail (as) Peygambere Kur’ân’ı lafzen sünneti de manen getiriyordu”.⁹⁶

Şeyh Nasır el-Mermurî, “bize sadece Kur’ân yeter, hadislerle amel etmeye gerek yoktur” diyenlere cevap mahiyetinde şunları söylemiştir:

“Sünnet olmadan Kur’ân ile yetinmek caiz değildir. Kur’ân ile yetinilm ilkesinden hareketle sünneti geçersiz kılamayız. Bunu ancak münafık olanlar söyler”.⁹⁷ “Eğer bir hüküm, Kur’ân’da mufassal olarak bulunmazsa Nebi’nin sünnetine müracaat edilir. Orada da tespit edilmezse kıyasa başvurulur. Sünnet, Kur’ân’a takdim edilmez. Kıyas da Kur’ân ve sünnete takdim edilmez. Eserin olduğu yerde içtihadı yer yoktur”.⁹⁸

Halen Sultan Kabus Üniversitesinde hadis hocası olan Halfân b. Muhammed el-Munzerî şunları ifade etmiştir:

“İbâdîler, ister Kur’ân’daki bir hükmü tekit eden ister yeni müstakil bir hüküm ortaya koyan sünnet olsun, tümü ile amel etmişlerdir. Mütevatir, meşhur, ahâd ve mürsel hadislerle amel etmişlerdir. Hadis ve kıyas birbirleriyle çelişince hadis ahâd ve mürsel de olsa onu tercih ederler. Ahâd hadisi, kati bir nass veya sabit olmuş bir delille çelişmedikçe reddetmezler”.⁹⁹

Yukarıda nakledilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere İbâdîler, sünnetin teşri değerini kabul etmiş ve onu Kur’ân’dan sonra İslam’ın

arasında mezhep taassubunun kalkması gerektiğini belirtmişti. Uman Sultanlığında Sünnî dört mezhebe bağlı olan ve İbâdîler aynı camilerde birbirlerini ötekileştirmeden beraber ibadetlerini yapmaktadırlar.

⁹³ Bekir b. Said Avest, *Dirasât islamiyye fi usûli’l-İbâdîyye* (Cezair: Matbaatu’l-Ba’s, 1982), 136.

⁹⁴ Muhammed b. Süleyman el-Mutahhirî, *Fethu’l-muğis fi ’ulûmi’l-hadis* (Gardaye: el-Matbaatu’l-Arabiyye, 1998), 18.

⁹⁵ Mutahhirî, *Fethu’l-muğis*, 19.

⁹⁶ Mutahhirî, *Fethu’l-muğis*, 158-159.

⁹⁷ Şeyh en-Nasır el-Mermurî, *fi rihâbi’s-sünne* (Cezayir: Cem’iyyetu’t-Turâs, 2013), 1/119.

⁹⁸ Mermurî, *Fi rihâbi’s-sünne*, 126.

⁹⁹ Halfan b. Muhammed el-Munzerî, *Muhtelefu’l-hadis ve eseruhu fi’l-fikhi’l-ibâdî* (Cezair: y.y., 2017), 62; Abdullah b. Bâ Ali Ba’ûşî, *el-İmâm Câbir b. Zeyd ve menhecuhu fi içtihadî’l-fikhî* (Ürdün: el-Câmiatu’l-Ürdüniyye, 2004), 144.

ikinci bilgi kaynağı olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰⁰ Dolayısıyla İbâdîyye mezhebinin sünnet ile amel etme noktasında, Müslümanların sayısal çoğunluğunu teşkil eden Sünnîlerden farklı olmadığını söylememiz gerekir.

2.3. İbâdîyye'nin Sünneti Terk Edenlere Bakışı

Nakledilen bilgilerden anlaşıldığı üzere İbâdîler, Hz. Peygamber'in sünnetini, Kur'ân'dan sonra İslam dinin ikinci şeri kaynağı olarak kabul etmişler ve bu hususta herhangi bir şüpheleri bulunmamaktadır. Sünnetin şeri değerini gösteren, ayet ve hadislere müracaat ederek Peygamber'in sünnetine ittiba etmenin gerekli olduğunu vurgulamışlardır. İbâdîler, genel bir ilke olarak sünnet ve hadisi, İslami hükümlerin kendilerinden istinbat edildiği bir kaynak olarak görmenin yanında, furu meseleler dahil hadis ve sünnete muhalif davrananlara karşı çıkmışlardır. Bilerek sünneti inkâr edenlerin günahkâr olacağı, şahitlik ve velayetinin kabul edilmeyeceği, hatta sübutunun sahilhiği hususunda şüphe olmayan sünneti, bilinçli bir şekilde reddeden kişinin İslam dairesinden çıkacağını savunmuşlardır. Şimdi İbâdîyye'nin sünneti ihmal eden ve ona uygun davranmayanlara karşı nasıl bir tavır takındıklarını örneklerle izah etmeye çalışalım.

Câbir b. Zeyd, sünnete muhalif olan amelin yanlış olduğunu, böyle bir işin sünnete uygun bir şekilde yeniden yapılması gerektiğini belirtmiş ve sünnete uygun olmayan bir amelin fasid olduğunu, şu şekilde izah etmiştir: *"İnsanların sünnete aykırı olarak yaptıkları ameller, doğru değildir"*.¹⁰¹ İbâdî kaynaklarda namazlara tabi olan bazı nafîle sünnetlerin terki durumunda mükellefin günahkâr olacağı nakledilmiştir. Yani söz konusu sünnet namazları terk edildiği zaman

¹⁰⁰ İbâdîyye mezhebinin hadis ve sünnete bakışı hakkında ayrıca şu kaynaklara bakılabilir. Ahmed b. Hamû Kerûm, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn 'inde'l-İbâdîyye* (b.y.: y.y., ts.), 14-101; Salih b. Ahmed b. Yusuf el- Bus'îdî, *Rivâyetu'l-hadis 'inde'l-ibâdîyye* (Uman: y.y., 2004), 4-187; Mubarek b. Abdillâh b. Hamid er-Raşidî, *Te'amulu'l-İbâdîyye ma'e es-sünneti'n-nebeviyye beyne'l-mâdî ve'l-hâdir* (Cezayir: Muessesetu'n-Nâsir, 2017), 11-55; Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 211-251; Tevhit Bakan, "İbâdîler ve Hadis", *Keve Akademi Dergisi* 20 (2004), 221-240; Kadir Demirci, *İbâdîyye'nin Hadise Bakışı* (Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019), 51-227; Ethem Ruhi Fıglalı, *İbâdîyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 107-140; Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2010), 95-177; Özdemir, *Rebi' b. Habib'in Müsned'i*, 212-337.

¹⁰¹ Câbir b. Zeyd, *Resâilü Câbir b. Zeyd*, 85.

sadece sevaptan mahrum kalma söz konusu değildir. Aynı zamanda kişi günahkâr durumuna da düşmektedir. İbn Ğânim terkinden dolayı günah gerektiren sünnetleri şöyle izah etmiştir: “Kişinin terkinden dolayı günahkâr olduğu sünnet namazları şunlardır: Sabah namazından önce iki, öğleden önce dört, ikindiden önce dört ve akşamdan sonra iki rekât”.¹⁰²

İbn Abdilaziz bilerek sünneti terk eden kişilerin, şahitlik ve velayetlerinin caiz olmadığını “Eğer kişi bunu (sünneti) bilerek terk etmişse o kişinin şahitlik ve velayeti caiz değildir”¹⁰³ sözleriyle belirtmiştir. İbn Ca’fer, abdest alınırken sünnete uygun davranmayan ve “*istinçâ yapmazsam ne olur ki!*” diyen bir kişinin durumu hakkında şunları söylemiştir: “Bizim yanımızda bu tavır, Hz. Peygamber’in sünnetinden ve Selef-i salihin yolundan yüz çevirmedi. Bize göre bu adam, helak olmak üzeredir”.¹⁰⁴ Yine Kur’ân’da belirtilmediği için cuma namazını, cemaatle kılmayı terk eden kişi hakkında şunları söylemiştir: “Bu, Hz. Peygamber’e karşı çıkmadır. Her kim Hz. Peygamber’e karşı çıkmışsa Allah’a karşı çıkmıştır”.¹⁰⁵ İbn Ca’fer, sünnete uymayı dinin temel rükünlerden birisi, sünnete muhalefeti de küfrün rükünlerden birisi olarak kabul etmiştir. İmanı tanımlarken sünnete uymayı da eklemiştir: “İman; söz, amel, niyet ve sünnete uymaktır. İman, ancak bu dördüyle mümkündür. Küfür ise söz, amel, niyet ve sünnete muhalefettir”.¹⁰⁶ Ebu’l-Hasan el-Besyevî’ye abdestte mazmaza ve istinşâk yapmak, misvakın kullanımı ve bıyıkların kısaltılması gibi kişisel bakımla ilgili sünnetleri bilerek terk eden kişinin durumu sorulduğunda şunları söylemiştir: “Sünneti terk ettiği için kişi kötü bir konumdadır. Ona tövbe etmesi için nasihat edilir”.¹⁰⁷

Görüldüğü gibi İbâdî alimleri, sünneti terk edeni şiddetli bir şekilde uyarılmışlar ve bilerek sünneti terk etmenin uhrevi cezayı gerektirdiğini vurgulamışlardır. İbâdî kaynaklarda nafîle namazın kılınmaması gereken mekruh vakitlerde nafîle namaz kılan kişi uyarılmış ve sünnete muhalefet etmemesi gerektiği kendisine söylenince “Allah, beni namaz kıldığım için azap etmez ya!” diyen kişiye şu cevap

¹⁰² Horasanî, *el-Mudevvenetu’l-kubrâ*, 1/319.

¹⁰³ Horasanî, *el-Mudevvenetu’l-kubrâ*, 2/541.

¹⁰⁴ Ezkevî, *el-Cami’ li İbn Ca’fer*, 1/344.

¹⁰⁵ Ezkevî, *el-Cami’ li İbn Ca’fer*, 2/405.

¹⁰⁶ Ezkevî, *el-Cami’ li İbn Ca’fer*, 1/103.

¹⁰⁷ Harrûsî, *İstiklâlu’s-sünne*, 78-79.

verilmiştir: “sünneti terk ettiğinden ya da sünnete muhalif davrandığım için Allah seni cezalandıracaktır”.¹⁰⁸

İbâdîler sünneti ihmal eden kişilerin tövbe ederek söz konusu hatalarından vazgeçmeleri gerektiğini savunurken, sünnete karşı olanları ise çok daha sert bir dille eleştirmişler ve hatta Hz. Peygamber’in hadis ve sünnetini reddeden kişileri müşrik olarak görmüşlerdir. Ebu Said el-Kidmî, Hz. Peygamber’den sadır olmuş ve sıhhat açısından herhangi bir şüphesi olmayan bir sünneti, kabul etmeyen ya da buna kuşkuyla bakan kişiyi, müşrik olarak nitelemiştir:

“Hz. Peygamber’den sahih olarak nakledildiği hususta şüphe olmayan bir sünneti, - herhangi bir şekilde tevil etmeden- reddeden veya ondan şüphe duyan kimse bu tavrıyla şirke girmiştir. Çünkü Peygamber’in sözünden şüphe duyan, Allah’ın sözünden de şüphe duymuştur, Allah’ın sözüne şüpheyle bakan da şirke girmiştir”.¹⁰⁹

ed-Diyâ adlı eserinde de “Resûlullah’ın hükmüne teslim olmayan kişi, müşriktir”¹¹⁰ demiştir.

el-Harrusî, bazı kaynakların İbâdîleri sünneti inkâr etmek ya da sünnete gereken ehemmiyeti vermemekle itham ettiklerini, halbuki İbâdî kaynakların sünnet ve hadisle dolu olduğunu, İbâdîyye’nin sünnetin teşri değerini kabul ettiğini, Kur’ân ve sünneti iki asli kaynak olarak yan yana zikrettiklerini belirtmiştir. Ayrıca söz konusu iddiada bulunan kesimlerin aslında İbâdî kaynaklardan habersiz olduğunu da sözlerine eklemiştir.¹¹¹

Sonuç

Hâricîler, yaklaşık olarak hicri birinci asrın ikinci yarısından itibaren farklı gruplara ayrılmış ve bu gruplardan sadece İbâdîyye fırkası günümüze kadar gelebilmiştir. Diğer kolları ise erken dönemlerde yok oldukları gibi onlara ait bir eser de elimizde mevcut değildir. Dolayısıyla Hâricîler hakkındaki bilgilerimiz, daha çok onlara muhalif olan fırka ve mezheplere müntesip alimlerce yazılmış olan kaynaklara dayanmaktadır. Bu durum, Hâricîler hakkında sahip olduğumuz bilgilerin yeterince objektif olmadığına neden olmaktadır. Kaynaklarda Hâricîlerin hadis ve sünnete bakışı hakkında son derece

¹⁰⁸ Rustâkî, *Menhecu’t-talibîn ve belâğü’t-tâlbîn*, 2/157.

¹⁰⁹ Kidmî, *el-İstikâme*, 1/247; Harrûsî, *İstiklâlu’s-sünne*, 80.

¹¹⁰ Avtebî, *ed-Diyâ*, 3/79.

¹¹¹ Harrûsî, *İstiklâlu’s-sünne*, 83.

olumsuz bir tablo çizilmiştir. Söz konusu eserlerde onların sadece Kur'ân ile hareket ettikleri, sünnetin teşri değerini kabul etmedikleri, Kur'ân'ın zahirine muhalif gördükleri birçok rivayeti reddettikleri ve hatta hadis uyduran fırkalardan birisi olduğu nakledilmiştir. Ancak Hâricîlerin sünneti, şeri bir delil olarak kabul etmedikleri haberleri teyide muhtaçtır. Her ne kadar erken dönem alimlerinden İbn Kuteybe, Hâricîlerin Kur'ân'ın zahirine muhalif gördükleri birçok hadisi reddettiklerini belirtmiş olsa da onların bazı hadisleri delil olarak kullandığını da nakletmiştir. Ayrıca başta Buhârî olmak üzere birçok muteber hadis kaynaklarımızda Hâricî ravilerden nakledilen hadisler mevcuttur. Bu durum, en azından Hâricîlerin tamamının sünneti reddetmedikleri ve sünnetin teşri değerini kabul ettiklerini göstermektedir. Bununla beraber Hâricîlerin bazı rivayetleri Kur'ân'a arz ederek reddetmeleri, sünnetin teşri değerini kabul etmedikleri anlamına gelmemektedir. Kendilerine ulaşan rivayetlerin sıhhatini tespit edemedikleri ya da söz konusu rivayetleri sahih bulmadıklarından dolayı reddetmiş olmaları da mümkündür. Hâricîlerin hadis uydurma faaliyetlerine katıldıkları iddiası da ispata muhtaç bir problem olarak gözükmemektedir. Zira doğru sözlü olmakla bilinen ve büyük günah işlemeyi tekfir nedeni sayan bir fırkanın, Hz. Peygamber'e yalan isnat etmek gibi büyük bir günahı işlemesi pek tutarlı gözükmemektedir. Dolayısıyla Hâricîlerin hadis ve sünneti reddetmedikleri, hadisleri kabul etmek için kendilerince bazı şartlar ileri sürdüklerini söylemek, daha tutarlı gözükmemektedir.

Hâricîlerin hadis ve sünnetle ilgili görüşlerini günümüze kadar gelebilen tek kolu İbâdîyye'nin kaynakları üzerinden değerlendirirsek aslında durum yukarıda söylenenlerin aksinedir. Çünkü İbâdîyye mezhebinin Kur'ân'dan sonra İslam'ın ikinci aslî kaynağının sünnet olduğu, dolayısıyla hadis ve sünnetle amel etme hususunda şüphelerinin olmadığını görmekteyiz. Hatta hadis ve sünnetle amel etme hususunda Ehl-i Sünnetten farklı olmadığını söylemek gerekmektedir. İbâdîyye mezhebinin ilk muhaddisi olarak kabul edilen Câbir b. Zeyd, hicri birinci asırda hadis tedvin faaliyetine katılmış ve ondan nakledilen hadisler talebeleri Ebu Ubeyde ve Rabî b. Habîb vasıtasıyla mezhebin en sahih hadis kitabı olarak kabul edilen *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserde bir araya getirilmiştir. Elimizde mevcut olan bu eserde yaklaşık bin hadis mevcuttur. Hicri ikinci asra ait Ebu Ğanim el-Horosânî'nin *el-Müdevvene* adlı eserinde de birçok hadis ve sünnete yer verilmiştir. Bununla beraber

hicri ikinci ve üçüncü asırda Ebu Said Abdullah b. Abdilaziz el-Basrî, Ömer b. Muhammed Ebu'l-Muerric, Hâtim b. Mansur el-Horosânî, Vâil b. Eyyûb, Mahbûb b. Rahil el-Mahzûmî ve Amrûs b. Feth en-Neffûsî gibi birçok İbâdî alim hem hadis rivayet etmiş hem de sünnetin teşri değerini kabul ettiklerini gösteren fetvalar vermişlerdir.

Hicri ikinci asırdan itibaren İbâdî âlimler tarafından başta fıkıh olmak üzere birçok farklı alanda eserler yazılmıştır. Ebu Said el-Kidmî, Ali b. Muhammed el-Besyevî, Muhammed b. Ca'fer el-Ezkevî, Abdullah b. Muhammed b. Bereket, Tibğûrîn b. İsa el-Melşûtî ve Yusuf b. İbrahim el-Vârcelânî söz konusu alimlerden sadece bir kaçıdır. Telif edilen eserlerde sünnetin teşri değerini beyan eden yüzlerce örnek mevcuttur. Son dönem alimlerinden Abdülaziz b. İbrahim es-Semînî, Nureddin es-Salimî, Muhammed b. Yusuf Etfeyyîş ve Şeyh el-Kannûbî gibi İbâdî alimlerin eserlerine baktığımızda onların da sünnetin teşri değeri hususunda erken dönem İbâdîlerden farklarının olmadığını görmekteyiz. Hem erken hem de çağdaş dönem İbâdî alimlere göre, sahih rivayetin olduğu yerde rey ve içtihada yer yoktur. Yani İbâdî âlimler, bir hadis sahih olarak sabit olduğunda kendi görüşlerinden vazgeçip hadisle amel etmişlerdir.

Ayrıca İbâdîler, hadis ve sünnetle amel etmeyenlere karşı sert tavır sergilemişlerdir. Özellikle Hâricîyye'nin Ezârika kolu recm cezası gibi sünnetle sabit olmuş bir hükme karşı çıktıkları için İbâdîyye tarafından eleştirilmiştir. İbâdîler, bilerek sünneti inkâr edenlerin günahkâr olacağı, şahitlik ve velayetinin kabul edilmeyeceği, hatta sübutu hususunda şüphe bulunmayan bir sünneti bilinçli bir şekilde reddeden kişinin İslam dairesinden çıkacağını savunmuşlardır. Sonuç olarak kaynaklarımızda genel olarak Hâricîlerin, Kur'ân ile yetindikleri ve sünnetle amel etmedikleri şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Ancak onların günümüze kadar gelen tek kolu olan İbâdîyye fırkasının kaynaklarına bakıldığında ise İbâdîlerin, sünneti şeri bir delil olarak kabul ettikleri, hadis ve sünnetle amel etme hususunda aslında Sünnî mezheplerden pek farklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Accâc, Muhammed. *es-Sunne kable't-tedvîn*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1980.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs*. 2 Cilt. b.y.: Mektebetu'l-Asriyye, 2000.
- Aveşt, Bekir b. Said. *Dirasât islamiyye fi usûli'l-İbâdiyye*. Cezair: Matbaatu'l-Ba's, 1982.
- Avtebî, Selmate b. Müslim b. İbrahim. *ed-Diyâ'*. Uman Sultanlığı: Vizâret't-Turâsi'l-Kavmî, 1990.
- Azamî, Muhammed Mustafa. *Dirâsât fi'l-hadisi'n-nebeviyye ve tarihi tedvînihi*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslami, 1980.
- Bağdâdî, Abdulkahir b. Tahir. *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânu'l-fırakati'n-nâciyye*. Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedide, 2. Basım, 1997.
- Bağdadî, Ebubekir Ahmed b. Ali el-Hatib. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. Medine: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- Bağdadî, Ebubekir Ahmed b. Ali el-Hatib. *el-Câmi' li ahlâki'r-ravî*. Riyad: el-Mektebetu'r-Riyad, ts.
- Bakan, Tevhit. "İbâdîler ve Hadis". *Ekev Akademi Dergisi* 20 (2004), 221-240.
- Ba'ûşî, Abdullah b. Bâ Ali. *el-İmâm Câbir b. Zeyd ve menhecuhu fi içtihadî'l-fikhî*. Ürdün: el-Câmiatu'l-Ürdüniyye, 2004.
- Besyevî, Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Câmiu Ebi'l-Hasan el-Besyê*. 4 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyn Ebubekir. *Ma'rifetu's-sünen*. 15 Cilt. Pakistan: Câmiatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1991.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Kesir, 3. Basım, 1987.
- Bulravâh, İbrahim b. Ali. *Mevsûatu asâri'l-imam Câbir b. Zeyd el-fikhiyye*. 2 Cilt. Uman Sultanlığı: Mektebetu Maskat, 2006.
- Bus'îdî, Salih b. Ahmed b. Yusuf. *Rivâyetu'l-hadis 'inde'l-ibâdiyye*. Uman: y.y., 2004.
- Câbir b. Zeyd, Ebu Şa'sâ. *Resâilu Câbir b. Zeyd*. thk. Amr Halife en-Nâmî. Libya: Dâru'd-Da've, 2018.
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman. *Sünen*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407/1986.
- Demirci, Kadir. *İbaziyye'nin Hadise Bakışı*. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as. *Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, ts.

- Ebu Şehbe, Muhammed. *Difâ'u 'ani's-sünne ve şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-kuttâbi'l-mu'âsirîn*. Kahira: Mecma'u Buhûsu'l-İslami, 2. Basım, 1985.
- Ebu Zehv, Muhammed. *el-Hadis ve'l-muhaddisun*. Kahira: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1378/1958.
- Erul, Bünyamin. *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Etfayyîş, Muhammed b. Yusuf. *el-Câmiu's-sağır*. 3 Cilt. Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 1986.
- Ezkevî, Muhammed b. Ca'fer. *el-Cami' li İbn Ca'fer*. 6 Cilt. Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, ts.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Ğulâm Rasul, Muhammed Tahir. *es-Sünne fi muvâceheti'l-ebâtîl*. b.y.: Da'vetu'l-Hak, 1402/1982.
- Halilî, Ahmed b. Hamed. *el-Hakku'd-dâmiğ*. Cezayir: Metâbi' Dâru'l-Ba's, 1412/1991.
- Harrûsî, Ahmed b. Salim b. Musa. *İstiklâlu's-sünneti bi't-teşri' inde'l-ibâdiyye*. Umân: Vizâretu'l-Evkâf ve Şu'ûnu'd-diniyye, 2012.
- Hattâbî, Ebu Süleyman Hamed b. Muhammed. *Me'âlimu's-sunen*. 4 Cilt. Haleb: Matbaatu'l-İlmiyye, 1932.
- Hizmetli, Sabri. "Ettafeyyîş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/500-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Horâsânî, Bişr b. Ğanim. *Müdevenetu ibni Ğanim*. Umân: Vizâretu'l-Evkâf ve Şu'ûnu'd-Diniyye, 2011.
- İbn Abdilber, Ebu Amr Yusuf b. Abdillâh b. Muammed. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihi*. 2 Cilt. Suud: Dâru İbni'l-Cevzî, 1994.
- İbn Bereket, Ebu Muhammed Abdullâh b. Muhammed. *el-Câmi'*. 2 Cilt. Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâs, 1974.
- İbn Hanbel, Ahmet b. Muhammed. *Müsned*. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2001.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân Ebu Hatim el-Bustî. *Sahîhu İbni Hibbân*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1993.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Te'vîlu muhtelifi'l-hadis*. b.y.: el-Mektebetu'l-İslami, 1999.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. *Sünen*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, ts.

- İbn Mahbub, Muhammed. *es-Siyer ve'l-cevâbât li ulemâi ve eimmeti Uman*. Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâs'il Kavmî, 2. Basım, 1986.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Munî' Ebû Abdillâh. *et-Tabakâtu'l-kubrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990.
- İbn Teymiyye, Tekyuddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim. *Minhâcu's-sunneti'n-nebeviyye*. 9 Cilt. Suud: Câmi'atu'l-İmam Muhammed b. Suud, 1986.
- İbnu'l-Esîr, Mecduddin Ebu Saadât. *eş-Şâfi fi şerhi müsnedi's-şâfi*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2005.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Farac Cemaluddin Abdurrahman b. Ali. *el-Mevdû'ât*. 3 Cilt. Medine: Mektebetu's-Selefiyye, 1966.
- İbnu'l-Kayyim, Muhammed b. Ebibekir. *Muhtasarı savâiki'l-mursele 'ala'l-cehmiyye ve'l-mu'attıla*. Kahira: Dâru'l-Hadis, 2001.
- İbnu'l-Mulakkın, Sirâcüddîn Ebu Hafs Ömer b. Ali el-Mısırî. *et-Tavdîh li şerhi câmi'i's-sahîh*. 36 Cilt. Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2008.
- Kannûbî, Sa'îd b. Mabruk. *er-Rebî' b. Habîb Mekânetuhu ve Musneduh*. Umân Sultanlığı: Mektebetu'd-Dâmirî, 1995.
- Kazan, Tahsin. *Hadis ve Sünnette Şeriat Nedir Ne Değildir*. Ankara: Fecr, 2019.
- Keleş, Ahmet. *Hadislerin Kur'ân'a Arzu*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Kerûm, Ahmed b. Hamû. *el-Hadis ve'l-muhaddisûn 'inde'l-İbâdiyye*. b.y.: y.y., ts.
- Kidmî, Ebu Said Muhammed b. Said. *el-İstikâme*. 3 Cilt. b.y.: Şebketu'd-Durre el-İslamiyye, 1984.
- Kindî, Muhammed b. İbrahim. *Beyânu's-şer'*. 17 Cilt. Uman Sultanlığı: Vizâretu'l-Evkâf, 1985.
- Mermûrî, eş-Şeyh en-Nasır. *Fi rihâbi's-sünne*. 4 Cilt. Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 2013.
- Munzerî, Halfan b. Muhammed. *Muhtelefu'l-hadis ve eseruhu fi'l-fikhi'l-ibâdî*. Cezair: y.y., 2017.
- Mutahhirî, Muhammed b. Süleyman. *Fethu'l-muğis fi 'ulûmi'l-hadis*. Gardaye: el-Matbaatu'l-Arabiyye, 1998.
- Nefûsî, Ebu Hafs 'Amrûs. *Usûlu'd-Deynûne es-Sâfiyye*. Umân: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî, 1999.
- Oral, Kenan. *Hadis Literatüründe Hâricîler İle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

- Öz, Musatafa. "Zındık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Öz, Mustafa - Üzüm, İlyas. "Şîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa. "Râfizîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Öz, Mustafa. "Sâlimî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/50. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kaynağı Rebî' b. Habib'in Müsned'i*. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Rabî' b. Habib, b. Amr el-Ezdî el-Basrî. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Feth, ts.
- Râmhurmezî, el-Hasan b. Abdirrahman. *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvi ve'l-vâ'î*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 3. Basım, 1404/1983.
- Raşidî, Mubarek b. Abdillâh b. Hamid. *Te'amulu'l-İbâdiyye ma'e es-sünneti'n-nebeviyye beyne'l-mâdî ve'l-hâdir*. Cezayir: Muessesetu'n-Nâsir, 2017.
- Razî, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hâtim. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, 1952.
- Rustâkî, Hamis b. Said eş-Şaksî. *Menhecu't-talibîn ve belâğu't-tâlbîn*. 20 Cilt. Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî, 2. Basım, 1993.
- Sâbi'î, Nasır b. Süleyman b. Said. *el-Havâric ve'l-hakikatu'l-ğâibe*. Uman Sultanlığı: Mektebetu'l-Cîl el-Vâ'id, 2. Basım, 1999.
- Şafîî, Muhammed b. İdris. *el-Um*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Sâlimî, Abdullâh b. Muhammed b. Abdullâh. *Mevsû'atu'l-fikhi'l-ibâdî*. 2 Cilt. Uman Sultanlığı: Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Diniyye, 2017.
- Salimî, Nureddin Abdullâh b. Humeyd. *Şerhu Tal'ati's-Şems*. 2 Cilt. Mısır: Matbuatu'l-Mevsuât, ts.
- Salimî, Nureddin. *Behcetü'l-envâr şerhu menzumeti envâri'l-'ukûl*. Mısır: Matbaatu'l-Mevsuât, 1914.
- Salimî, Nureddin. *Me'âricu'l-amâl alâ medârici'l-kemâl*. Uman Sultanlığı: Vizâretu'-Turâsî'l-Kavmî, 1984.
- Salimî, Nureddin. *Şerhu'l-câmiî's-sahih*. 3 Cilt. Mısır: Matbaatu'l-Ezhâr el-Bâruniyye, 1326/1908.
- Sebtî, İyâz b. Musa el-Yahsibî. *el-İlmâ' ila marifeti usuli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'i*. Kahira: Dâru't-Turâs, 1970.

- Sedvîkşî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Amr Ebu Sitte. *Hâşiyetu't-tertib 'alâ el-câmiî's-sahîh*. 5 Cilt. Cezayir: Metâbiu Dâri'l-Bahs, 1994.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim. *el-Milel ve'n-nihal*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1404.
- Semînî, Abdulaziz b. İbrahim. *Me'âlimu'd-Din*. 2 Cilt. Umân: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 1986.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Fevâidu'l-mecmû'a fi'l-ahâdîsi'l-mevzû'a*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 3. Basım, 1407/1986.
- Sibâî, Mustafa b. Hasani. *es-Sünne ve mekânethuâ fi't-teşrii'l-islamî*. Dimaşk: el-Mektebetu'l-İslami, 3. Basım, 1982.
- Suveysî, Muhammed. "Abdülaziz es-Semînî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/194. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebibekir Celâluddin. *el-Le'âliu'l-masnû'a fi ahâdîsi'l-mavdû'a*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1996.
- Suyûtî, Celâluddîn. *Miftâhu'l-cenneti fi'l-ihdicâci bi'l-cenne*. Medine: el-Câmi'atu'l-İslamiyye, 3. Basım, 1989.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed Ebu'l-Kasım. *el-Mu'cemu's-sağîr*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslami, 1985.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *el-Câmiu's-sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Varcelânî, Yusuf b. İbrahim. *ed-Delil ve'l-burhân*. 2 Cilt. Uman Sultanlığı: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 1983.
- Yıldırım, Enbiya. "Sünnet veya Rivayet Karşıtı Söylemlerin Tarihi". *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri (Kutlu Doğum Sempozyumu-2001)*. 155-186. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Yıldız, Harun. *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2010.
- Zehebî, Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Muntekâ min minhâci'l-i'tidâl*. b.y.: y.y., ts.
- Zehebî, Şemsuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmu'n-nubelâ*. 25 Cilt. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Şemsuddin Ebu Abdillâh. *Tezkiratu'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998.
- Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed. *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîri ve'l-'alâm*. 15 Cilt. b.y.: Dâru'l-Ğarb el-İslami, 2003.